

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת שמות תשע"ז

יִרְאוּ אֶת ה' וְעִבְדוּ אֹתוֹ בְּתַמִּים וּבְאֵמֶת¹

לשעבד אנשים בעבודת פרך, להכות אותם ולהשליך את ילדיהם ליאור, ועוד דברים שעשו המצרים לישראל? אין כל היתר לזה גם לולא היתה חובה למצרים להכיר טובה ליוסף. אבל התורה מדגישה "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף", כדי לתת חומרת יתר למעשיו של פרעה, שעל אף כל הטובה שיוסף עושה למצרים והחיוב להכיר טובה לעמו על כך, פרעה עושה את כל הרעות האלה לעמו של יוסף.

הכרת טובה - יסוד גדול באמונה

החיוב להכיר טובה הוא גדול ורחב מאד, והוא יסוד גדול באמונה. כל מה שאנו עבדי ה', בנוי על הכרת טובה לבורא על כל הטובות שעשה לנו. מי שחסר לו היסוד הזה, זהו פגם נורא. גם אם הוא מקיים מצוות, ובודאי יקבל שכר בעד קיום מצוות, אבל חסר לו יסוד עיקרי בקיום המצוות, והוא היסוד של הכרת הטובה.

חז"ל אמרו, "כל הכופר בטובתו של חברו, סוף כופר בטובתו של הקדוש ברוך הוא" (משנת רבי אליעזר פרשה ז'). פרעה מתחיל ב"לא יָדַע אֶת יוֹסֵף" - לא רוצה להכיר טובה למי שטרח במשך שנים להציל את מצרים מחרפת רעב (ע"י איסוף ואכסון התבואה של שבע שנות השבע) - ומזה הוא מגיע בסוף ל"לא יָדַעְתִּי אֶת ה', וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אָשַׁלַח" (שמות ה, ב). לא רוצה להכיר טובה לקב"ה שהציל אותו מרעב ומשאר הצרות. אם אינך מפתח את מידת הכרת הטובה כלפי בשר ודם, לא תבוא להכיר טובה אפילו לקב"ה. אותה מידה יכולה להתבטא כלפי בשר ודם, ויכולה ח"ו להתבטא גם כלפי הקב"ה. יאמר, למשל, שגם אם ה' נתן לי חיים וכסף ואוכל ובגדים וכל מה שאני זקוק לו, אין צורך להכיר לו טובה, שהרי ממילא לא חסר לו כלום, ולא אכפת לו לתת לי. לכן, החיוב להכיר טובה הוא גדול מאד. גם אם קיבל את הטובה בלי מאמץ מיוחד מצידו של הנותן, גם אז צריך להכיר טובה למי שהיטיב לו.

חז"ל כל כך לימדו אותנו להכיר טובה על כל דבר. חז"ל אמרו, "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי! כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי! אבל אורח רע מהו אומר? - מה טַרַח טַרַח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי. כל טַרַח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו" (ברכות נח, א). הדברים נכונים במישור שבין אדם לחברו, אבל גם במישור שבין אדם למקום. אורח טוב בעולמו של הקב"ה, מכיר טובה לקב"ה על כל מה שברא:

שעבוד מצרים מתחיל בכפיות טובה

"וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם, אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח). בגמרא נחלקו, [וכן מובא ברש"י כאן (שם)], האם הכוונה למלך חדש ממש, או שאין הכוונה למלך חדש, אלא לצורת הנהגה חדשה של אותו מלך עצמו, "שנתחדשו גזרותיו", כאילו היה מלך חדש (סוטה יא, א). בעבר הוא כיבד את יעקב, כיבד את בני יעקב, נתן להם לשבת מיטב הארץ בארץ מצרים, ועכשיו הוא משנה את כל הדרך ומשעבד אותם. "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" מתפרש כנראה במובן של חיבה, כמו שאמר ה' על אברהם: "כִּי יָדַעְתִּי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנָיו" וכו' (בראשית יח, יט), ופירש שם רש"י: "כִּי יָדַעְתִּי - לשון חיבה". וכך גם כאן: "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" - לא חיבב את יוסף. לא מכיר טובה ליוסף על שהציל את מצרים מרעב. גם באופן אישי היה צריך להכיר טובה ליוסף. יוסף קנה בשבילו את כל מצרים לעבדים, ואת כל אדמותיהם העביר לבעלותו (שם מז, כג). אבל הוא לא מכיר טובה ליוסף על כל הדברים האלה.

במדרש מובאת גם דעה שלישית: המלך החדש היה אותו מלך עצמו, אלא שבהתחלה סירב לגזור גזירות על ישראל בגלל שהכיר טובה ליוסף, ובעקבות כך הורידו אותו מכסאו. לאחר שלושה חדשים נכנע לרצון העם והבטיח לגזור גזרות על ישראל, והחזירו אותו למלכותו (שמור"א א, ט). לפי דעה זו, "מלך חדש" פירושו חדש ממש, במובן מסויים, אבל לא לגמרי. הוא היה כבר מלך, אבל מלכותו פסקה, ועכשיו היא חזרה ונתחדשה.

בעלי התוספות על התורה כתבו דבר מעניין. לדבריהם, גם בתקופת השעבוד הכיר פרעה טובה לבני יוסף, ובעוד שכל ישראל לא היו רשאים לצאת ממצרים, לבני יוסף היתה רשות לצאת ממצרים, והם אכן הלכו לארץ ישראל ובנו שם ערים גם בתקופת השעבוד. [בזה מוסבר מה שמפורש בתנ"ך, שבני אפרים נהרגו בתקופה זו במלחמה עם אנשי גת הפלשתים (דבה"א ז, כא)]. פרעה מכיר א"כ טובה ליוסף. הוא לא מתעלם לגמרי מהטובה שיוסף עשה למצרים. ובכל זאת, זה לא מספיק. להכיר טובה לבני יוסף לבדם, או ששלשה חודשים הוא מוכן להאבק על הכרת הטובה לכל ישראל ותו לא, מוגדר עדיין ע"י התורה הקדושה כ"לא יָדַע אֶת יוֹסֵף". הכרת טובה אמיתית היתה צריכה לגרום לפרעה לוותר על המלכות לגמרי, ובלבד שלא לפגוע לא רק בבני יוסף, אלא בכל עמו של יוסף.

האמת היא, שגם לולא היה יוסף מציל את המצרים מרעב, גם אז היה אסור לשעבד את ישראל. מה ההיתר

עושה, יעשה רק לשם כוונה רצויה. לאכול לא מפני שהאוכל טעים, אלא מפני שצריך כח לעבודת ה'; לישון לא מפני שאני עייף ורוצה לישון, אלא מפני צריך כח ללמוד מחר; גם כשאדם נושא אשה, המטרה צריכה להיות להעמיד בעולם עוד יהודים שיהיו עובדי ה', ולא כדי שיהיו לו בנים לצרכו ולתועלתו. בקיצור - לעשות את כל הדברים שגם אדם אחר עושה, אבל לעשות אותם לשם שמים (עי' רמב"ם הלכ' דעות פ"ג ה"ג). זו השלמות של יהודי. זהו עובד ה' האמיתי, שכל דבר, בכל מצב, הוא עושה לשם שמים.

עוד מסביר הרמב"ם, שהאוקל ושותה ועוסק בצרכי גופו כדי "שיהא גופו שלם וחזק, כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה'... הוא עובד את ה' תמיד!... ואפילו בשעה שהוא ישן... נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא!" (רמב"ם הלכ' דעות פ"ג ה"ג) הוא שאמר שלמה המלך, "בְּכָל דְרָקִיף דְעָהוּ" (משלי ג, ו). בכל מה שאתה עושה - תעבוד את ה'. באכילה, בשתייה, בשינה, ובכל דבר. אם אדם אוכל וישן כדי שיהיה לו כח לעבוד את ה' - הוא יקבל שכר גם על האכילה והשינה שלו. לעומת זה, אם יאכל סתם כי הוא רעב, וישן סתם כי הוא עייף - לא יקבל שום שכר על כך. אמנם יש מחלוקת אם מצוות צריכות כונה או אין צריכות כונה (עי' שו"ע או"ח סי' ס' סע' ד), אבל בענין הזה - לכל הדעות צריך כונה. אם יאכל וישן סתם, שלא מתוך כונה לעבוד את ה' - לא יהיה לו שום שכר על כך. לעומת זאת, אם יישן לשם שמים - יקבל שכר.

"בְּכָל דְרָקִיף דְעָהוּ" - להשתדל שכל הדרכים שלנו יהיו לשם שמים. אדם עלול לרמות את עצמו שעושה הכל לשם שמים, אבל צריך לדעת שרק בעולם הזה אפשר לרמות את עצמנו. בסופו של דבר, הכל עומד למבחן בבית דין של מעלה.

ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך - שיטת ספר ה"חינוך"

אחד הדברים הקשורים לכך שכל מעשינו יהיו לשם שמים, הם דברי ה"חינוך" בקשר למצות "וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ" (דברים ו, ה). מה פירוש "בְּכָל לִבְבְּךָ"? מבאר ה"חינוך", שהלב יהיה פנוי מכל אהבה אחרת, ורק אהבת ה' תמלא אותו! "הכל כאין וכאפס ותוהו כנגד אהבתו ברוך הוא... עד שלא יהי רגע אחד ביום ובלילה בהקיצו שלא יהא זוכר אהבת אדוניו בכל לבו²... והעובר על זה, וקובע מחשבותיו בענינים הגשמיים ובהבלי העולם שלא לשם שמים, רק להתענג בהם לבד... ביטל עשה זה ועונשו גדול" (חינוך מצוה ת"ח). אמנם התורה מצוה גם "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח), שיאהב את חבריו, וכן צריך לאהוב את התורה, ולאהוב תלמידי חכמים, וצריך שאדם יאהב גם את אשתו, ואשה את בעלה, אבל אהבות אלו צריך שתהיינה חלק מאהבת ה'. למשל, בענין אהבת ישראל - היות ואני אוהב את ה', לכן אני אוהב גם את בניו, כדרך העולם, שהאוהב את חברו אוהב גם את בני חברו. וכן

על השמים ועל הארץ, על השמש והכוכבים, על המים, על האויר, על הפירות, על החיות, על העופות - כאילו לא נברא העולם כולו אלא בשבילו. אמנם יש עוד מיליארדי אנשים בעולם, וגם הם נהנים ממנו כמוני, אבל מה זה משנה? וכי אינני צריך להכיר טובה לבורא, רק בגלל שיש גם אחרים שנהנים?! אדרבה! טוב, שיש עוד אנשים שנהנים. אם הייתי לבד בעולם, היה די משעמם. לא היתה ישיבה, ולא היה שום דבר אחר. טוב שה' ברא עוד בני אדם בעולם חוץ ממני. צריך להכיר טובה על כל העולם המלא שה' ברא לי.

מספרים על הג"ר ישראל מסלנט זצ"ל, שנכנס פעם לבית קפה, וביקש כוס תה. נתנו לו כוס תה בצירוף חשבון לתשלום בסך נכבד למדי. שאל את בעל המקום: מדוע מחירה של כוס תה כל כך גבוה? הרי המים כמעט אינם עולים כלום, גם התה כמעט אינו עולה כלום, וגם ערכה של כפית סוכר הוא כאין וכאפס! אמר לו בעל המקום: אמת. אם היית שותה כוס תה בביתך, כך היה החשבון. אבל כאן, אינך משלם רק עבור התה, אלא על כל התפאורה שמסביב. יש כאן תזמורת, יש מלצרים, יש תמונות נאות על הקירות, והחשבון שקבלת מתחשב גם בזה. אמר ר' ישראל: עכשיו הבנתי, מדוע על שתית כוס תה תקנו לברך "שה כל נהיה בדברו". והרי אינני שותה אלא כוס תה קטנה, ומדוע עלי להזכיר בברכתי עליה, שכל העולם נהיה בדברו? מה לכל העולם ולכוס התה שלי? התשובה היא, שלא רק על כוס התה עלי להודות, אלא גם על התפאורה שמקיפה אותה. ה' ברא עולם שלם, הרים וגבעות, ימים ונהרות, אילנות עשבים ופרחים, וא"כ גם עליהם עלי להודות בבואי לשתות כוס תה, שכן כל אלו משמשים כ"תפאורה" לכוס התה אותה אני שותה. זהו חשבון של אורח טוב בעולם, כפי שאמר הג"ר ישראל מסלנט זצ"ל.

"בְּכָל דְרָקִיף דְעָהוּ"

אנו ב"ה לא כופרים בטובה. אנו מודים לקב"ה על כל הטובות שהוא גומל עמנו, אומרים בכל שבת "אילו פיננו מלא שירה כים, ולשונונו רינה כהמון גליו... אין אנחנו מספיקים להודות" וכו', אנו מודים לקב"ה, אבל השאלה היא האם אנו מודים לו רק בפה, או גם במעשים, כמו שצריך. האם באמת הכרת הטובה שלנו היא פנימית? האם אנו חיים בהתאם להכרת הטובה שלנו? נכון שאנו ב"ה לומדים תורה ומקיימים מצוות, אבל האם באמת מתכוונים להכיר טובה לקב"ה, משתדלים להגיע לרצון ה' כשלומדים תורה? לפעמים לומדים תורה מתוך הרגל. זה גם נוח מאד לשבת בישיבה ללמוד תורה. למה לא? נחמד מאד. גם החברים עושים כך, גם זו סיבה טובה לעשות את זה. אבל השאלה היא האם באמת אנו מבינים שזו תורת ה', ומתכוונים לעבוד את ה' במה שאנו לומדים.

הרמב"ם מסביר, שמה שיהודי נדרש לעשות, ומה שרצוי שיעשה, זה "בְּכָל דְרָקִיף דְעָהוּ" (משלי ג, ו). שכל מה שהוא

רוחנית. ארץ שהנבואה שורה בה, שבית המקדש נמצא בה, והסנהדרין הגדולה, במהרה בימינו, וכל ההשגות הרוחניות. כך לפי דעת ה"חינוך".

מי אנכי ומי ה'

כשהקב"ה נגלה למשה בפעם הראשונה, בסנה, ושולח אותו לדבר עם פרעה, שואל משה את ה': "מי אֲנִי כִּי אֵלֶיךָ אָל פְּרַעֲהוֹ? (שמות ג, יא) אני כלום. אינני ראוי לשליחות כזו! לעומת זאת, כשפרעה שומע לראשונה את דבר ה', הוא שואל: "מי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקוֹלוֹ?" (שם ה, ב) "מי אנכי" לא קשה לו. זה הוא יודע היטב. "אני חשוב", "אני מלך מצרים", "לי יֵאָרֵי וְאֲנִי עֲשִׂיתָנִי" (יחזקאל כט, ג). רק "מי ה'", זה הוא לא יודע ולא מכיר. זה ההבדל בין צדיק לרשע. צדיק שואל "מי אנכי". מי ה' - הוא יודע. ה' הוא א-ל-רם ונישא, ואני עפר ואפר. ופרעה להפך, הוא יודע שהוא אלהי היאור, ומי ה' - זו קושיה אצלו.

אנו צריכים לנסות להתקרב לדרך של משה. אף אחד מאיתנו לא צדיק כמשה, אבל ב"ה גם אף אחד מאיתנו לא רשע כפרעה, אבל כל אחד יש לו הבחירה הזו, האם להיות כמה שיותר מאלה שמבינים מי ה' ושואלים "מי אנכי", או מאלה שמבינים "מי אנכי" ושואלים מי ה'. להתקרב לדרך של משה, ולא לדרך של פרעה, זו הבחירה ביד כל אדם ואדם.

אדם צריך לבדוק את עצמו בלב, מה הוא היה מוכן לעשות בשביל ה', עד כמה באמת הוא מוכן לוותר על כל מיני דברים רק בשביל כבוד ה'. לא צריך למסור על זה דו"ח לרבים, רק לבחון את עצמו, עד כמה באמת היה מוכן לעשות בשביל ה' ועד כמה דואג רק לכבוד עצמו. כך הוא ידע, האם הוא מתלמידי משה רבינו, או ח"ו מתלמידי פרעה.

בענין אהבת התורה - לאהוב אותה בגלל שהיא תורת ה' האהוב עלינו. [ואהבת תורה אמיתית, צריכה להתבטא גם במעשים בפועל: לאהוב ללמוד את התורה, לנסות להבין אותה יותר ויותר לעומק ולרוחב, בכמות ובאיכות, לחזור על מה שכבר למדנו, ולהשתדל שלא לשכוח]. כל האהבות האלו צריכות להיות אצלנו שלא כאהבות הנפרדות מאהבת ה'. לא קל לקיים את הדברים האלה, אבל לפחות נדע מה נדרש מאיתנו, ולמה צריך שנשאף. שאהבת ה' תמלא את כל לבנו, בלי שיור מקום לאהבה אחרת, אפילו לא לאהבת עצמנו. שכל האהבות תהיינה לשם שמים.

יש סיפור שהחפץ חיים היה מספר על אשה אחת, שבזמן האינקביזיציה בספרד, בשנת רנ"ב, שחטו לעיניה את שני בניה. נשאה האם את עיניה לשמים ואמרה: רבונו של עולם! אני מתנדה לפניך, שכל אימת שהיו פני חיים, לא היתה אהבתי אליך שלמה, כי נשארה בלבי פינה לאהבת בני. כעת, עם מות בני, מסורה כל אהבתי אליך, ואוכל מעתה לקיים בשלמות את הצו: 'ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך!' (תנועת המוסר, ח"ד פ"ה). אינני יודע אם כך צריך להרגיש ולומר. ודאי שצריך להודות לה' על הרעה כשם שמודים על הטובה, זו זכות גדולה של אותה אשה, אבל יחד עם זה, צריך לדעת שה' לא רוצה שהלב יהיה פנוי מאהבת הבנים. ה' רוצה שתהיה אהבת בנים, ותהיה אהבת ישראל; אלא שאהבה זו צריכה באמת להיות חלק מאהבת ה', לא אהבה נוספת על אהבת ה'. וכך גם בנוגע לרצונות השונים של האדם. להשתדל לשעבד את הרצונות לעניני שמים. אם אני רוצה לאכול, להשתדל שהרצון לאכול יהיה כדי שיהיה לי כח לעבודת ה'. אם אני רוצה לישון, להשתדל שהרצון לישון יהיה כדי שיהיה לי כח לעבודת ה'. זהו "בכל נפשך", בכל רצונך, שתשתדל שכל הרצון שלך יהיה לעשות רצון ה'.

גם את ארץ ישראל צריך לאהוב. למרות שאין על זה ציווי מפורש בתורה, אבל ודאי שזהו רצון ה', שלא נהיה כדור המדבר שמאסו בארץ חמדת ה', אלא נאהב את ארץ חמדת ה'. אך שכפי שדברנו, גם אהבת ארץ ישראל צריכה להיות חלק מאהבת ה'. לא לאהוב את א"י מפני שיש בה נוף יפה וכיו"ב, אלא מפני שהיא ארץ שבה משיגים שלמות

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. יהושע כד, יד.

2. וכן כתב הרמב"ם: "דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כ ל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר: בכל לבבך ובכל נפשך" (הלכ' תשובה פ"י ה"ו).